

KERTINĖ
PARAŠTĖ

Kalbos mūša

Turbūt ne vienas skaitytojas pastebėjo, kad nuo maisto iki maisto tetrūksta tik vieno paukščuko ant „s“ raidės. Mažas, bet reikšmingas ženklas. Dar reikšmingesnis abiejų panašiai rašomų žodžių sąryšis. Juk neretai dėl maisto trūkumo žmonės maistauja. Kartais maistas būna ne tiek maistingas, kiek maistingas, sukeliantis revoliuciją skrandyje.

Man nepatinka žodis „simuliacijos“ – instrumentas širdies ritmui palaikyti. Angliškai, be rodo, „pacemaker“. Juk simuliuoti – tai apsimesti, ką nors melagingai atlikinėti. Tuo tarpu tas elektroninis įtaisas veidmainiauti negali. Žūt būt turi dirbti, nolenas volens padėti širdžiai pumpuoti kraują. Kur kas geriau šitoki širdies padėjėja vadinti „ritmikliu“. Ritmas juk yra mūsų dinamikos gyvybės išraiška. Kol kruti, gyvena.

Lietuviai kai kada kovingai žaidimą „soccer“ šalia prigijusio futbolo pavadinimo ir sokeriu, kad atskirtų nuo amerikiečių futbolo. Tie amerikiečiai su savo elipsoidiniu kamuoliu, rankose nešamu ar metamu, pakišo koją europietiškam futbolui, pasiglemžė žaidimo pavadinimą, išdėdė pakenkė sokerio svarbą. Mes prieš karą šioje srityje daug gražių lietuviškų žodžių įkūnijome. Golas tapo įvarčiu, autas – užribiu, korneris – kampiniu, faulas – bauda, pendelis – baudiniu, golkeeperis – vartininku, forvardas – puolėju, bekas – gynėju, ofsaitas – nuotale... Bet solistas liko solistu – per ilgai kamuoli vedžioti mėgstantis žaidėjas. Neišnyko ir bucai.

Šiandien Lietuvos sporto laikraščiuose, manau, įkyriausias žodis yra „rezultatyvus“, rezultato būdvardis, rungtynių aprašuose priglįsęs kaip saulės igairinta dėmė kaktoje. Antraštė rašoma: „Svečiai buvo rezultatyvūs“. Kitur: „Rezultatyviausias buvo A. Gaidys, dviejų įvarčių autorius“. Argi nebūtų galima iš kalbos lobyno iškisti trumpesnio lietuviško žodžio rungtynių pasireiškėliams nusakyti? Gal ir nauja nukalti? Nei „šaučiausias“, nei „našiausias“ šiuo atveju netinka. Skamba nekaip. Be to, „šaučiumo“ mūsųose per daug.

Atsikratyti įprasto tarptautinio žargono sporto rašėjams nėra lengva. Vakarietių frazeologijos klišės patogiai lipie prilimpa. Su malonumu, be vargo jie rašo „ištvirtinę lyderio pozicijoje“, „pradėję susitikimą masyviomis atakomis“. Žinoma, kai pasitenigia, švysteli ir savas vaizdingas sakinytis: „Kamuolių pataikė į skersinį, aiktelėjo virpstai – žaidimo sparta įsiliepsnojo...“

Kas skaitinėja Lietuvos kultūrinių spaudą turbūt pastebėjo, koks madingas (tarsi „Starbucks“ kavos gurkšnis) pasidarie įterptinis žodis „tarkim“. Pradžioje šis liepiamosios nuosakos veiksmažodis visad padvelkdavo mielu familiarumu. Tad jo griebėsi vienas po kito visi, kas mėgėta kitus įtaigauti savo iškalbos ar rašymo geravališka šiluma. Bet taip jau yra gyvenime – kartais tie jaukūs žodeliai ilgainiui tampa parazitais. Jei per dažni. Skaitai straipsnį: vienoje pastraipoje „tarkim“, trečioje vėl „tarkim“, kitame puslapyje irgi „tarkim“.

Skaitai tame pačiame žurnale kitą autorių, tas vėl keliskart mandagiai „tarkuoja“. O kur pradingo žodis „sakykim“? Arba kitokio pobūdžio įterptinių žodžių galimybės?

Utenoje sėkmingos įmonės „Mesa“ generalinis direktorius Gediminas Mališauskas laikraščio pokalbyje apšviečia skaitytuosius ne viena taiklia pastaba. Būtent: „Rinka tuštumos nemėgsta. O lietuviška mąstysena dar gana sustabarėjusi“. Tę aš nežinojau. Visą laiką maniau, lietuviai – filosofai, kalbininkai, lakūs lyrikai...

Žinia, pasitaiko sustabarėjimo, neneigiu. Dar vis daug kur tekstuose kitataučių pavardės ir vietovardžiai spausdinami sulietuvininti, taigi taip, kaip jie turi būti tariami, o ne kaip tikrai raidžiuojami. Joks gudriausias pasaulio Internetas tokių mazgų neišnarpina, kadangi vengiama bent skliausteliuose nurodyti originalų rašymą. Apie tai straipsnyje „Kultūrinio infantilizmo grimasos“ rašo Romualdas Lankauskas (*Literatūra ir menas*, 1996 m. birželio 1 d.). Nuo jo itin klišėva „Alma littera“ leidyklai, neseniai išleidusiai žymaus anglų meno istoriko E. H. Gombrich knyga *Meno istorija*. Lankauskas įsivaizduoja autoriaus mintis, jei į jo rankas Londone pakliuvo šis leidinys:

„Kokia keista ta gentis, gyvenanti prie Baltijos jūros, kad turėdama lotynišką abėcėlę, neregėtus fokusus su dailininkų pavardėmis išdarinėja. Tiesa, mano pavarde viršelyje kažkodėl paliko ramybę... Bet ką tai galėtų reikšti?“

Panaši bėda ir su Vilniaus universiteto visuotinės literatūros katedros paruosta *Užsienio literatūros istorija*. Anot Lankausko, „pavardės taip sulietuvinintos, tarsi šis leidinys būtų skirtas ne studentams, bet darželinukams...“

Tai tokia yra mūsų kalbos mūša – pastovi ir nevienoda, puojanti ir drumsta, savaip ošianti nuo seniausių laikų.

Pranas Visvydas

A.a. Vytauto Kavolio
atminimui

– „Mirė Vytautas Kavolis“, birželio 24 dienos vakarą telefono ragelyje iš Vilniaus pranešė Aleksandro Štromo balsas. – „Vytautas? Mirė?“... Iš pradžių esi užsuktas veiklai: reikia Rytų pakraštyje surasti Vytauto artimuosius ir pranešti apie jo mirtį. Po telefono skambučių draugams Washington'o apylinkėse, abipusių apgailestavimų ir mažai reikšiančių pokalbių, pasilikęs vienas pajunti žiojėjančią tuštumą. Tuštumą jauti, kiekvienam žmogui apleidžiant šį pasaulį, jeigu ji šiek tiek pažinojai. Tačiau Vytauto Kavolio atveju ši tuštuma yra tiesiog praraja: 70 jo suredaguotų ir prirašytų *Metmenų* knygų, veikalai lietuvių kalba kultūrologijos ir liberalizmo temomis, mažai žinomos išsivijai knygos ir straipsniai apie meno sociologiją, tarpcivilizacinius santykius bei kitus specializuotus dalykus. O kur dar jo veikla Santaroje? Vytautas Kavolis buvo visų šios organizacijos suvažiavimų bei konferencijų ruošimo „dvasios vadas“ ir pagrindinė ašis, apie kurią sukosi visa veikla. Savo archyve vartai didelį ryšulį jo laišku įvairiais praktiškais reikalais; prisimeni valandas, praleistas su juo telefono pokalbiuose, dažnai nukrypstant nuo konkretaus reikalo ir klausantis Kavolį aptariant kokį nors mūsų visuomenėje pastebėtą reiškinį, mūsų naujosios istorijos ar net visai abstrakčią problemą. Visuomet būdavo įdomu klausytis Vytauto Kavolio išsamių bei įžvalgių minčių apie bet kurį diskusijų objektą. Bebaigiančiame išblėsi išsivijos kultūriniam gyvenime – kalba eina ne apie paradinių šokių ir dainų kultūrą, bet apie kultūrą, kurią vienu metu prie rašomojo stalo – kas užims Vytauto Kavolio vietą? Turbūt niekas.

Savo paskutiniuosius gyvenimo metus Vytautas Kavolis praleido Lietuvoje, dėstydamas Kauno, Vilniaus ir Klaipėdos universitetuose. Lietuvos intelektualams Dariui Kuoliui ir Sauliui Žukui ir kitiems rūpėjo, kad Kavolis gautų progą savo stambių vakarietiškų žinių bei idėjų bagažu pasidalinti su Lietuvos akademinė jaunuomene. Atviros Lietuvos fondas sudarė jam sąlygas mokslo metus praleisti Lietuvoje. Ateinančiomis iš Lietuvos žiniomis, Kavolio paskaitų metu buvo perpildytos auditorijos. Studentai Vytautą vertino ne tik dėl jo įdomių bei intriguojančių minčių, bet ir dėl jo sugebėjimo su jais diskutuoti laisvai ir demokratiškai, peržengiant dar nuo sovietmečio įsisenėjusį profesoriaus-studento barjerą. Kavolis visuomet ir visur mėgo jaunus žmones – jų tarpe ieškojo pradedančių atskleisti originalios bei drąsios minties deimaniukų.

Ilga laiką išsivijos visuomenėje Vytautas Kavolis buvo kontroversinė asmenybė. Skatinimas visų šalių revizionistams vienyti, nes neturi nieko prarasti, tik savuosius ortodoksus, ir šūkis „veidu į Lietuvą“, kai Lietuva dar buvo sovietų okupuota – sugalvoti Kavolio. Visą savo gyvenimą jis liko tradicinės lietuvių kritiku. Labiausiai Vytautas nemėgo visokių lietuvių taip pamėgtų jubiliejų, pagerbimų, net asmeniškų švenčių. Galėjai su Vytautu ginčytis, nesutikti su jo kartinėmis idėjomis, neišsveddamas Kavolio iš kantrybės, bet giliai jį įžeistum, pasveikindamas su gimimo diena ar kviesdamas kartu švęsti bendraminčių jubiliejų. Kai kas Vytautą Kavolį laikė

Vytautas Kavolis (1930-1996)

Vidos Kuprytės nuotrauka

kosmopolitu, bet mažai kas žinojo, kad jis priklausė tai mažai išsivijai grupei, kurie visą savo gyvenimą nebuvo priėmę svetimo krašto pilietybės ir likę Lietuvos Respublikos pilieciais.

Man labiausiai įsimintina Kavolio mintis, kad su Lietuvos istorija ir mūsų praeities vertybėmis turėtume palaikyti dialektinį-kritinį ryšį, akiai neprimdami viską, kas lietuvių sukurtą ir padaryta. Anot Kavolio, tik per nuolatinę kritinę įtampą vystosi gyva kūrybinė mintis ir vyksta kultūros progresas. Vytautui Kavoliui mirus, visi jo darbai ir raštai staiga virto mūsų kultūrinio palikimo. Žinau, kad akademinis minėjimas ir paminklų jis tikrai nenorėtų. Jeigu mes su Kavolio palikimu vesime dialogą, nebūtinai visur ir viskam akiai pritardami, ieškosime atsakymų į lietuvių kultūrai gyvenimo keliamus klausimus, manau, kad tai bus Vytautui geriausias paminklas.

Vakar, birželio 28 dieną, Vytautas Kavolis buvo palaidotas Antakalnio kapinėse, Vilniuje. Vakare Vilniaus viesiuomenė rinkosi Šv. Jono bažnyčioje prie universiteto. Buvo sakomi atsisveikinimo žodžiai, jų tarpe ir už užjūrio. Poetai skaitė Vytautui skirtas eiles.

Liūtas Mockūnas

Didi
dainos
dalia

VYTAUTAS
NARAŠKEVIČIUS

Didingiausi dalykai visada yra ne tokie, kokių mes tikimės.

A. J. Heschel

Lietuva – dainų ir rūtų šalis, taurios poezijos žemė – tūkstančius metų kūdė save, todėl turi ką pasakyti sau ir pasauliui.

Lietuva verta epo, epas vertas Lietuvos.

Dabar Lietuvos laikas, dabar laikas mūsų tautiniam epui gimti.

Lietuvių tauta – tauta, kuri dainuoja (Balsų Sruoga).

Lietuvio būtis – giesmė, daina.

Daina yra visos baltų kultūros centre. Daina – visos tautos balsas. Ji – Motina mūsų poezijos ir muzikos, net choreografijos (lietuviškosios mūsų dainos – sutartinės buvo šokamos bei dramaturgijos (gausios dialoginės dainos – simboliniai spektakliai).

(Nukelta į 4 psl.)

Lietuvių liaudies dainos: „Oi, lekia, lekia/ Gulbių paukštis/ Tėvyne gimti/ Ragin broliūs“...

Dailininko A. Kučo grafika

Simbolika lietuvių liaudies dainose

MĖTA M. LANDYTĖ

Nuo pat vaikystės aš dalyvauju lietuvių liaudies grupelėse ir dainuoju lietuvių liaudies dainas. Tada negalvodavau, ką reiškia, kai mergelė palyginama su gegute arba kai ji nusipina sau vainikėlį. Paaugusia ši tema mane sudomino, nes norėjau suprasti, kas slypi po visais liaudies dainų simboliais ir įvaizdžiais. Studijuodama Vilniaus universitete, turėjau progą patyrinėti giliau Lietuvos dainų simboliką. Tikiu, kad šis mano rašinys padės ne tik man, bet ir skaitytojams geriau suprasti mūsų senovės dainas ir kartu mūsų istoriją.

Lietuvių liaudies dainose simboliai vartojami nuo pat senųjų laikų. Šie simboliai pasireiškia įvairiai, bet aš norėčiau šią temą susiaurinti ir panagrinėti tik keletą simbolių išraiškų. Šias aš suskirstau į keletą grupių. Pirmoje grupėje pristatau simbolius, kurie archaiškai mąstančiam žmogui suprantamu būdu žymi pasaulėvaizdį. Šie simboliai randami kalendorinėse dainose. Simboliai taip pat rodo ir apdainuotų asmenų savybes, pavyzdžiui, kai žmonės palyginami su paukščiais arba medžiais. Simboliai pasitaiko ir simbolinėse situacijose. Jie tada reiškia ne asmenį, bet nuomonę arba idėją apie apdainuotą siužetą. Užbaigdamas aptarsiu lietuvių liaudies dainos simbolį, kilusį iš papročio, t.y. zuikį. Informaciją apie zuikio reikšmę surinkau dainuodama liaudies ansamblyje „Ratilio“. Taigi dalinuosi ne tik kitų, bet ir savo pačios nuomone.

Archainio pasaulėvaizdžio tradicija labai stipriai pasireiškia kalendorinėse dainose, t.y. dainose, kurios dainuojamos per šventes. Švenčių prasmė – sugrąžinti kosmosą iš chaoso į harmoniją. Apeigos esmė sudarydavo kosmogoninio teksto išsakydas – kaip iš chaoso kūrėsi dabartinis pasaulis. Tokie archaiško mąstymo tekstai ir buvo seniausios dainos. Šiose dainose buvo kalbama apie pasaulio kūrimą arba vaizduojamas jau susikūrusio pasaulio simbolis – pasaulio

medis². Pasaulio medis visada auga kažkokios vietos centre, ant kalno arba prie šaltinio. Taip jis parodo savo svarbą visatoje, nes centras – pati svarbiausia vieta. Ji skiriama pasaulio medžiui, nes jis – pradininkas. Viršūnė jis siekia dangų, o šaknimis – požemines gelmes. Pasaulio medis skiriamas į tris lygius, t.y. visatos sluoksnius. Medžio šakose tupi paukščiai: erelis, sakalas, lakštingala ir kiti. Viduriniame sluoksnyje, arba medžio kamieno, matome elnią arba ožką. Pašakne gyvena gyvatė³. Šios trijų gyvių rūšys simboliškai rodo trijų visatos sluoksnių gyventojus, pačius kilniausius ir paprasčiausius.

Kosmoso formavimasis archaiškose kalendorinėse dainose vaizduojamas kaip trijų pasaulio elementų – žemės, ugnies ir vandens – tarpusavio procesas⁴. Suvienuoti pasaulio medžio, jie sukuria archaiškam žmogui pažįstamą pasaulį. Šiame pavyzdyje grūšlė sujungia šiuos tris visatos elementus:

*Vidury lauko
Stovi grūšlė,
Kalėda!*

*Oi ir iškrito
Trys kibirkstėlės
Kalėda!*

*Ir pasidarė
Dideli dyvai,
Kalėda!*

*Dideli dyvai
Marios mėlynos,
Kalėda!*

*Tose marėse
Laivelis pluko,
Kalėda!*

*Tame laively
Bernelis sėdi,
Kalėda!*

*Bernelis sėdi,
Stiebelės drožia,
Kalėda!*

*Stiebelės drožia
Anteles šauda,
Kalėda!*

Lietuvių liaudies daina: „Per tiltelį joju, nuo žirgelio puoliau...“
Dailininkas V. Burba

*Anteles šauda,
Mergelė siunčia,
Kalėda!*

Matyti, kad grūšlė auga sakralinėje vietoje – viduryje lauko, vadinasi, pasaulio centre. Ji pirmiausia susijusi su žeme, po to – su ugnimi (kibirkstėlės) ir galiausiai su vandeniu (marios), parodydama, kaip trys elementai suformavo pasaulį. Taip šis medis savo augimu sakralinėje vietoje ir žemės, ugnies bei vandens sąveika išreiškia bruožus, būdingus pasaulio kūrėjui, t.y. pasaulio me-

džiui. Jis pasidaro bendras pasaulio modelis, pasaulio pradininkas. Kosmoso formavimosi siužetas visada perteiktas dinamiškai: marios atsiranda krentant kibirkstėlėms. Kibirkstėlės gali atstoti ir krentanti auksinė rasa, kitas dinamiškas ugnies elementas, kurio dėka medis gali kurti. Po pasaulio sukūrimo (kibirkstelių ar auksinės rasos nukritimo), vaizduojamas žmogus ir jo veiklos sfera, šiuo atveju – žvejyba.

Pasaulio medžiai – įvairūs. Augalų, vaizduojančių pasaulio pradininką, yra visokių: putinas (augantis plyname lauke prie šaltinio), liepa (auganti ten pat, dažnai su žvakele ant šakos), obelis (su auksine žieve, viduryje dvaro), rožė (auganti upėje), beržas, jovaras, verbelė ir vynos. Vyno svarbą kalendorinėse dainose buvo suprasta neseniai. Archaiškose dainose žodis vynos buvo vartojamas augalo prasme, kaip vynuogių medis. Sakralinėse dainose vynos auga ant kalno (vadinasi, simboliškai visatos centre), turi ryšį su sakraliniu elementu – vandeniu, ir kaip kiti sakraliniai medžiai – sodinamas šventadienio rytą po saule. I vynuogių sode gali atskristi net rojus paukščiai. Visa tai rodo, kad vynos – sakralinis medis.

Kitame pavyzdyje randame ne tik sakralinio vyno medžio vaisiaus simboliką, bet ir rožės. Tai rodo, kad kalbama apie antgaminius dalykus, t.y. harmoningo pasaulio sukūrimą. Nuo rožės krenta sakralinė aukso rasa – elementas, kuris ir sukuria visatą:

*Vai, už marių, už dunojėlo,
Duok vyno, vyno žaliujo,
Stovi rožė, rožė raudonoji,
Duok...*

*Ant tos rožės aukso raselė,
Duok...*

Vai, ir atlekė trys pilki karveliai,

Gyvenimas – tai geidžiamas apsigavimas

PRANĖ ŠLUTIENĖ

Lietuvoje žalia vasara, žemės grožis, naujagimių sveikatos pagerinimui paskaitos, susitikimai su žmonėmis, matyti progreso profilai ir turtingas kultūrinis gyvenimas. Nedaug reikia ieškoti, pareina nuo to, ko ieškai, jei pradėsi nuo blogio, blogis ir prikibs, o jei ieškai gero, gerumas auga. Ieškokite gerumo, jo yra visur apie mus, net ir Lietuvoje. Kaip ir po susitikimo su aktorium Petru Venslova pagalvojau.

Aktorius Petras Venslova paskambino prieš mėnesį man į namus iš Kauno. Atseit girdėjęs, kad galiu padėti. Nepažinau šio žmogaus, nei „Ainių“, kur jis yra meno vadovas nuo 1991 metų. Jei žmogus nuoširdžiai prašo pagalbos, negaliu atsisakyti. Susitikome Vilniuje pietauti. Nepaprastas asmuo: šiltas, kuklus, ramus. Pasitikintis savimi, mylintis savo darbą ir darbštus. Atvažiuo į Vilnių gauti vizos kelionei į Čikagą ir prašyti tranzitinės švediškos vizos, kuri reikalinga gastroliams pervaziavimui už savaitės į Norvegiją.

Kilo mintis po pasiklauskimo pasinaudoti jo talentu: išgirsti poezijos ir pasiklausti skaitovo, konkurso laureato. Aktorius Venslova yra labai savitas poezijos interpretatorius, ieškantis žodžio ir muzikos derinių, režisavęs ne vieną poetinį spektaklį-koncertą, dalyvaujantis įvairiuose kūrybiniuose projektuose: „Yra šalis“ (su Veronika Pavilioniene), „Vilties injekcijos“ (dalyvaujant Artūriui Kelpšai su gitara), „Dvi

Vytautas Mačernis

*Gyvenimas – tai geidžiamas apsigavimas!
O kaip norėčiau padaryti jį bekrasčių
Ir juo keliauti, kaip amžinasis piligrimas,
Ir niekad niekur kelio pabaigos nerasti!*

*Kaip gera jausti viltį, laimę ir paguodą,
Kaip išganinga, jų netekus, laukti ir kentėti!
Gyvenimas daug atima, bet dar daugiau jis duoda.
Gyvenimas naktis, bet jos skliautai žvaigždėti.*

*Galbūt, jįsi iliuzija, kuri vaidenas,
Gal nieko čia nėra, tik šiaip sau rodos,
Bet nebūties pirminis taškas juodas,*

*Išplitęs kerinčiais vaizdais, koks tyras menas!
Aš jį regiu ant savo sąmonės ekrano
Ir negaliu atsigerėt, o Dieve mano!*

Šarnelė, 1944.11.24

Oskaro Milašiaus simfonijos“ (su Sigute Trimakaite ir Julium Dvorianu); „Geismas gyventi“ (su Virginija Kochanakyte).

Aktorius yra kviečiamas daugelio įstaigų, kolektyvų, mokyklų su autorinėmis programomis: Oskaro Milašiaus, Pauliaus Širvio ir Vytauto Mačernio, Antano Jonyno, Gintaro Patacko, Algirdo Verbos poezijos. Ypatinga jo programa – „Žemės vardas – Lietuva“ – J. Gerulavičiaus, Antano Baranauko, Stanislovo Dagilio, Jono Juškačio, Sigito

Gedos ir Justino Marcinkevičiaus kūryba. Epizodų poetai: Kazys Bradūnas, Bernardas Brazdžionis, Algimantas Mackus, Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Henrikas Radauskas.

Aktorius Petras Venslova vaidina Lietuvos ir Latvijos kino studijų filmuose ir Lietuvos televizijos spektakliuose. Su ansambliu „Ainiai“ gastroliuoja Lietuvoje, taip pat Vokietijoje, Anglijoje, Prancūzijoje, Norvegijoje, Lenkijoje, Ukrainoje ir Rusijoje.

*Duok...
Vai, ir nutūpė ant raudonos rožės,*

*Duok...
Vai, ir nukrėtė aukso raselę,
Duok...*

Tokia rožė nėra paprasta gėlė, bet atstoja pasaulio medį, kuris švenčias metu grąžina pasauliui tvarką ir harmoniją:

Kalėdų rytą rožės žydėjo...

Šioje dainoje vėl matome dinamiką (krentanti raselė), kuri perteikia pasaulio formavimąsi. Pagal mitinį mąstymą sakraliniai medžiai pražysta vidury žiemos auksiniais žiedais⁵. Todėl dainose dažnai kalbama apie rožę, pražydusią Kalėdų rytą.

Pasaulio medžiui gali atstovauti ir žvėris: devyniaragis elnias⁶. Pavartotas skaitius devyni iš karto ženklina, kad veiksmas vyksta ne kasdieniškame gyvenime, o yra nukeliamas į nežinomą sferą, į tradicinį archaišką pasaulį⁷.

Devyniaragio elnio ragai archaiškose dainose lyginami su pasaulio medžio devyniašake viršūne. Elnias, kaip ir sakralinis medis, dažnai būna arti sakralinio elemento – vandens:

*Atlekė elnias
Devyniaragis,
Lėliu kalėda kalėda.*

*Ant pirmo rago
Ugnelė degė,
Lėliu kalėda kalėda.*

*Vandenin žiūri, ragelius skaito,
Oi kalėda, ragelius skaito.*

Šioje dainoje elniui ant rago, kaip ir ant pasaulio medžio simbolizuojantis liepos, dega žvakė. Iš visų šių palyginimų su pasaulio medžiu, galima suprasti, kad elnias, kaip ir pasaulio medis, vaizduoja pasaulio kūrėją ir yra archaiško mąstymo neatkiriama dalis.

Kalendorinėse dainose visata simbolizuoja ir pastatas. Archaiškosios tekstuose kosmoso medis dažnai identifikuojamas su stulpu, šventove, rūmais. Tokiose dainų variantuose pastatas („palavis“, „palpcius“) stovi viduryje dvaro arba ant kalno, t.y. visatos centre⁸. Tad pastatas įgauna panašią svarbą kaip pasaulio medis bei devyniaragis elnias.

Pastato statyba simbolizuoja naują erą, o pats statinys – naują pasaulio organizavimą⁹. Pastatai dažnai būna su trimis langais, pro kuriuos matyti dangaus kūnai: saulė, mėnuo ir žvaigždės, parodantys pastato svarbą kosmogoninėje plotmėje. Kalendorinėse dainose naujieji namai gali būti statomi iš visatą simbolizuojančio elnio kūno dalių. Suirusio ir chaotiško pasaulio tapimas vieningu išreiškiamas statomų namų, rūmų ar šventovių įvaizdžiais. Taip namai (t.y. visata) šventės metu tampa harmoningais, ir jų statymas reiškia pasaulio integravimą iš sudėtinųjų dalių.

(Nukelta į 3 psl.)

Lietuvių liaudies daina: „– Oi sūneli dobilė! Ko pavirtai šiuolaikiu? O žirgelis šiaurį vėjo?“

Dailininkė V. Palokienė

Lietuvių liaudies daina: „– Oželi oželi, Tu riestaragi! Kur padėjai? Cinos cibukė!“

Dailininkė Vija Tarabildienė

Kalbininko Antano Salio (1902-1972) pomirtiniai raštai

ALĖ RŪTA

Apie didelės pagarbos nusipelnusį profesorių Antaną Salį, jo darbų bei raštus lietuvių kalbos klausimais galima pasiskaityti bostoniškoje *Lietuvių enciklopedijos* 26, 36, 37 tomuose. Sunku patikėti, kad jau 24 metai nebėra Profesoriaus šiame pasaulyje; jo moksliniai darbai tebesinaudoja Lietuvoje studijuojantieji baltistiką, jo kalbiniais dėsniais tebesiremia išeivijoje tie, kurie brangina gimtąją lietuvių kalbą. Čia norima trumpai prisiminti vien jo pomirtinius raštus, kurių redaktorius dr. Petras Jonikas jau irgi amžinybėje.

Antano Salio raštų išleista po jo mirties keturi tomų – didelės, storos knygos. Tai atlikta jo našlės Sofijos Vaskelytės-Salienės ir jų dukters dr. Rimos rūpesčiu ir lėšomis (prisidėjo ir svaivinis Aleksas Vaskelis), redaguojant dr. Petri Jonikui ir spaudos darbą pagydingai atliekant Lietuvių katalikų mokslo akademijai (Romėje).

Keturios didelio formato knygos, daugiau dviejų tūkstančių puslapių. Ir tai ne lengvo pasiskaitymo, o rimtų Salio studijų ir išvadų suvestinė, kad ateinančios lietuvių tautos kartos nepasiklystų kalbos klausimuose. Tai pagrindiniai baltistikos ir specifiniai lietuvių kalbos dėsniai, tarmės ir kita.

Pirmame tome, išspausdintame 1979 metais Romoje, sudėti visi apie bendrinę kalbą, kalbos mokslui ir jos praktikai skirti Salio straipsniai. Bendrieji – populiarūs straipsniai, spausdinti įvairiose periodikose – apie rašybą, tartį ir kirčiavimą, žodžių darybą ir kaitybą, žodyno ir terminologijos straipsniai. Yra ir atskirų posakių nagrinėjimo, pavyzdžiui, „Kaip danguje, taip ir žemėje“ – šis straipsnis 1971 metais buvo išspausdintas *Laiškai lietuviams* žurnale, Nr. 6. Yra ir trumpų kalbinių patarimų, ir net du žodynėliai, sudaryti drauge su kalbininkais Pranu Skardžiumi ir Liudu Dambriūnu; rodykles sudaręs Ignas Serapinas.

Antrame tome, išleistame 1983 metais, sudėti visi Salio darbai apie tikrinius vardus. Tai vienuolika bendresnių straipsnių (pvz., apie vardus ir pavardes, pravardes, prievardžius, pavardžių įstatymus ir t.t.). Toliau nagrinėjami atskiri įdomesni vardai bei pavardės (pvz., Donelaičio, Ivinskio, su priesaga -insk, Urbono, Žygimanto ir t.t.), vietovardžiai, tikriniai vardai ir kita. Šis tomas gali būti įdomus ne vien kalbininkui-mokslininkui, o ir pilniam žmogui, nes gali rasti savo vardo-pavardės ar labai artimų nagrinėjimą.

Trečias tomas išleistas 1985 metais. Leidėjas – ta pati Lietuvių katalikų mokslo akademija Romoje, vadovaujama prof. Antano Liūmės. Čia spausdinami įvairūs straipsniai, prof. A. Salio rašyti daugiausia enciklopedinei informacijai (kaip kalbos mokslo sąvokų nusakymas, indoeuropiečių kalbų apžvalga ir t.t.). Taip pat yra straipsnių ir platesnės visuomenės dimesiui, kaip rašybos ir skrybros įvairavimo ir kt.

Geras prof. Petro Joniko suredavimas neleidžia skaitytojui pasiklysti mokslinių terminų painiavoje; visas didelis tomas (545 psl.) padalintas į atskirus skyrius, ir kiekvienas lengvai ras puslapių norimą temą. Yra daug straipsnių apie kalbos mokslą, apie atskirus kalbininkus (kaip Antaną Baranuską, Adomą Jakštą, Kazimierą Būgą, Janį Endzelyną, Jurgį Gerulį ir t.t.); įvairūs straipsniai apie žemaičių vardus bei ribas, apie Aukštaitius, apie svetimačių straipsnius mūsų kalbos tema ir kt. Ir

Antanas Salius (1902-1972)

Vytauto Maželio nuotrauka

atskirų žodžių istorija (Dimstis, Yla, javai, jauja, klebonas, Kučios ir t.t.). Ir apie kitas baltų kalbas bei tautas ir jų kiltis, apie indo-

europiečių ir neindoeuropiečių kalbas. Visi Antano Salio straipsniai moksliskai pagrįsti, bet skaityti nesunku net ne mokslininkams – dėl Profesoriaus taisyklingos kalbos ir aiškaus stiliaus.

Ketvirtame tome, išleistame 1992 metais, sudėtos Salio studijos apie lietuvių kalbos tarmes; tai ir buvo jo pagrindinė mokslinė specialybė. Čia sudėti jau atskirais leidiniais praity pasirodę Profesoriaus raštai, kaip „Die Zemaitschen Mundarten“, „Lietuvių kalbos tarmės“ (1946) ir kt. Šiame tome ypač ryškiai nusakyta ir išnagrinėta žemaičių tarmė (linksniavimas, dvibalsiai, kirtis, priegaidės, vardažodžių kaitybą ir kt.), aukštaičių tarmė (vakariečiai, žemiečiai, rytiečiai, kirtis ir priegaidės, jų ribos, skirtumai ir t.t.). Ir dar keli straipsniai apie zanavykus, švėkšnos vardą ir tarmę, apie klaidėdikių tarmę ir kita. Yra, kur reikalinga, ir vertimų (vokiečių k.) bei tarmių žemėlapis.

Neįmanoma trumpai nusakyti, juo labiau įvertinti, prof. A. Salio raštų, keturių pomirtinių tomų, reikšmės ir naudos lietuvių tautai.

Kitų metų liepos 31 d. suėis 25 metai nuo Profesoriaus mirties. Kaip būtų gera, jei Lietuvoje atsirastų kalbininkų-lituanistų, kurie paruoštų visą naują tomą apie patį Antaną Salį – jo turtingą asmenybę, jo idealus, mokslininko įžvalgumą, darbštumą – viso jo gyvenimo reikšmę lietuvių tautai. Arba jei atsirastų studentų-lituanistų, kurie savo disertacijoms pasirinktų kalbininko Antano Salio tyrinėjimų temas. Tai būtų gražus Antano Salio prisiminimas ir pagerbimas.

• **Antanas Salius. RAŠTAI.** 4 tomai. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1979-1992. Redaktorius – Petras Jonikas. Gaudama, rašant kun. prof. Antanui Liūmėi, Piazza della Pilotta 4, 00187 Roma, Italia. Arba: Sofijai Salienėi, Apt. 906W, 400 64th Avenue, St. Petersburg Beach, Florida 33706, USA.

Simbolika lietuvių liaudies dainose

(Atkelta iš 2 psl.)

Tiltas, kaip medis ar pastatas, yra tarpininkas tarp dangaus ir žemės. Kalendorinėse dainose tiltas dažnai tiesiamas iš jovo – pasaulio medžio. Jis dar gali būti grįstas ir iš kitų sakralinių medžių: pušies, beržo verbos, nendrės. Net iš plunksnų, žiedų ar balto kaulo. Visos šios medžiagos parodo tiltą esant sakralinį. Tokiose dainose tilto vidury dar gali stovėti namas (t.y. organizuotas pasaulis) ar augti kosmoso medis (t.y. pasaulio kūrėjas)¹².

Sakralinis tiltas atlieka įvairias funkcijas. Bernelis per jį gali pervesti mergelę (tai žymi naują gyvenimo pradžią), tiltu atkeliauja šventės, eina Dievas ir šventieji. Tiltu ateina ir mitinės būtybės: Kaleda, Naujieji metai, Trys karaliai – tuo rodantys tilto svarbą, t.y. jo tarpininkavimą tarp dangaus ir žemės.

Mano galva, lietuvių liaudies dainose vartai taip pat rodo pereimą į sakralinio pasaulio sūžetą ir atlieka panašų vaidmenį kaip tiltas, t.y. riša nepažįstamą žmogui sferą su pažįstama. Kitoje dainoje, kurioje brolelis išjoja į karą ir jame žūna, vartai atlieka būtent tokia sakralinę funkciją:

*Visi bajorai į Rygą juoji
Mūsų brolelį drauge vilioji.
Juok juok broleli, juok raitojeli
Bene prijuosai raitų pulkel.
Viena sėsėlė didėj rauduoji
Antra sėsėlė žirgą balnuoji.
Uo ši trečiuoji, visų mažuoji,
Vartus atkėlė ir palydieji.
Juok juok broleli, juok raituojeli,
Bene prijuosai raitų pulkel.
Juote prijuosiu, ginte
priginsiu,*

*Bet Dievas žino ar besugrįš,
Devynios kulkos pruo šalį liekė
Uo dešimtoji galvėli kirt.
Kirta galvėli kaip kuopūsteli
Virs liemenėlis kaip ažuolė.*

*Kur galva krito ruožė žydije
Kur kraus tekije rūtas išiej.*

Aštuntoje eilutėje jaunoji sėsėlė atkelia vartus ir išleidžia brolių į naują, pavojingą pasaulį. Perėjimas per vartus rodo išėjimą į neįprastą, kitokią aplinką. Už vartų viskas – svetima. Kaip tiltas, taip ir vartų simbolis jungia dvi sferas: pažįstamą ir nepažįstamą. Šitokia vartų simbolio semantika randama ir kitose dainose. Pavyzdžiui, jeiti į daržą pro vartelius – tai pereiti į kitą būseną. Mergelė pasipiršusi būtybės: Kaleda, Naujieji metai, Trys karaliai – tuo rodantys tilto svarbą, t.y. jo tarpininkavimą tarp dangaus ir žemės.

Kai šioje dainoje brolelis išsena į karą, jis patenka į sakralinį – mirties – pasaulį. Dainoje jo mirtis išpranašaujama ne tik Dievo antgamtinio vaizdu, bet ir sakralinio skaičiaus devyni pavartojimu. Skaičius devyni liaudies dainose rodo, kad kalbama apie nutolusią nuo kasdieniško gyvenimo sferą. Taigi skaičiaus devyni vartoseną kartu su Dievo paminėjimu išpranašauja brolelio būsimą patekimą į antgamtinį – mirties – pasaulį.

Sakralinį pasaulį ženklina ir žydinti rožė. Mano galva, šiuo atveju rožė ir simbolizuoja sakralinį pasaulio medį, kuris sieja antgamtinį pasaulį su žmogiškuoju.

Rožės žydėjimas brolelio mirties vietoje patvirtina jo įžengimą į antgamtinę sferą ir rodo, kad išėjimas pro vartus bernelį iš tikrųjų nukėlė į kitą – jam nesuprantamą – pasaulį. Taigi eimas pro vartus iš tikrųjų reiškia pereimą į sakralinį pasaulį.

Paukščiai taip pat atlieka nemažą vaidmenį lietuvių liaudies dainose. Jie dažnai paraleliškai sugretinami su šeimos nariais ar dainininkui svarbiais žmonėmis.

Mergelę simbolizuoja šie paukščiai: gegutė, vištelė arba kuoselė. Berneliui gali atstovauti net devyni paukščiai: sakalėlis, vanagėlis, salaviejus, dagilėlis, gaigalas, genys, strazdas, žvirblis, šaras¹³. Bet pagrindiniai bernelio simboliai – sakalėlis arba vanagėlis. Sakalėlis reiškia artimesnį, brangesnį bei savesnį asmenį, o vanagėlis – tolimesnį, svetimesnį ar net priešišką žmogų.

*Uždugo sakalėlis beržyne, atskrido gegutė jo budinti.
Tiesikelia sakalėlis – tenemiega – atleikia vanagėlių pulkelis.
Jis tų vanagėlių nebijo: turi aštrius nagelius ir greituosius sparnelius. Su sparneliais greitai paspridės.*

Ši daina rodo gegutės, t.y. mergelės, rūpinimąsi sakalėliu, savo berneliu. Jinai jį pabudina, kad jo neužpultų vanagai. Sakalėlis jai brangus asmuo, o vanagėlis – priešas.

Liaudies lietuvių dainose, kai kalbama apie šeimos narius, mergelės tėvą arba brolių, dar pridedamas epitetas „baltas“. Baltas sakalas arba vanagas jau negali

Juožė Krištolaitytė

TENAI

*Kai žemė puošiasi balta
Pas mus saulutė meiliai šypsosi
Ir klykiančios žuvėdros
Skrodžia melsvą dangaus tylą
Žvelgiu tada pro debesis
Ir per erdvės melynę žydria
Į didžias tolas.*

*Vaizduotės akimis
Tada matau
Žaliuosius Vaitiškų laukus
Kur niekada jau,
Niekados daugiau
Tenai nebūsiu*

*Nes ten
Tik atminimai pasilike
Ir lyg maži vaikai
Rankomis susikabinę
Linksmi
Sau šoka ratelius...*

*O mano dienos
Ir visa mano buitis
Jau nuplaukė laivu
Labai, labai toli nuo jų...*

1984

JEI TU ATLEISI

*Dabar dajiam viską
Ir nieko visiškai negaila*

*Nei brangių papuošalų
Nei rūpestingai
Surinktų gaidų
Nei knygų nei paveikslų
Nei plokštelių*

*Tegul dabar kiti
Naudojasi gėriu
Kurį daga metų rinkom
Saugojom
Ir jį branginom*

*Atėjo jau kitokios dienos
Jau visko y' per daug*

*O žmogui reikia
Taip mažai
Tų žemiškų daiktų...*

*Kad tik širdis
Būtų lengva
Ir atlaidi kitiems...*

*Nes
Jei atleisi tu
Ir tau
Atleista bus...*

*Nors nuoskaudas užmiršt
Labai sunku...*

1991.04.09

PASAKA

*Akių žvilgsniai
Rankos paspaudimas
Tyla...*

*Basos kojos per pievą
Mėnesienos kėrėjimas
Lakštingalos daina*

*Tai audinys spalvingas
Tai užuomina*

*Į meilę
Neišskiriamą
Ir pastovią*

*Tai pasaka
Apie dvi
Neatskiriamas širdis*

*Tai pasaka
Labai, labai sena
Ir visada
Labai, labai
Jauna.*

1996.03.13

būti bernelis. Jeigu dainuojama apie mergelės brolelį ir bernelį vienoje dainoje, brolelis bus pagrindinis veikėjas, ir jį reikš sakalas. Berneliui atstovaus mažesnio svarbumo paukštis, pavyzdžiui, štaras¹⁴.

*Ko gegutė anksti rytą kėlėsi?
Rengė štarėlį toli, sakalėlį dar toliau. Gaila štarėlio, sakalėlio dar gailiau. Štarėlio nustos – kitą duos, sakalėlio nebus kito.*

Dainuojama apie gegutę du svarbius asmenis: štarėlį ir sakalėlį. Sakalėlis gali reikšti tik brolelį, nes „sakalėlio nebus kito“. Reikia, jei brolis mirs, niekas negalės mergelę jo pakeisti. Bet bernelį gali kitas pakeisti. Mergelės gyvenime pasitaiko daug bernelių, ir todėl štarėlis reiškia ne tokį artimą kaip brolių bernelį, nes jei jis „nustos – kitą duos“.

Jeigu pagrindinis dainos veikėjas – bernelis, jo brolių simboli-

zuoja nepagrindiniai vyriški paukščiai, pavyzdžiui, štarėlis¹⁵. *Kaip sakalėlis drisęs suduos-na? Drisęs ne vienas. Pirmą leidęs štarėlį, paskui pat ilėkęs, raibą gegutę pasidabojęs...*

Štarėlio svarba paukščių simbolikoje – mažesnė, tad jis gali reikšti tik nepagrindinį asmenį. Nes pagrindinis vaidmuo – sakalas, t.y. vyriškas paukštis, jis reikš patį bernelį, o štarėlis – jo brolelį.

Taigi sakalas – pagrindinis paukščio simbolis – reiškia vyrišką asmenį. Jei vienas asmuo dainoje svarbesnis ar brangesnis, jis išskiriamas, o kiti su juo lyginami. Jei nėra vieno kokio svarbesnio asmens, visi paukščiai turi vienodą svarbą – nebus nei sakalo, nei vanago simbolių.

Vestuvinėse dainose sakalas simbolizuoja bernelio palydovą ar pasiuntinį. Mergelė lygina ber-

nelį su sakalu. Iš bernelio elgesio su sakalu, mergelė nuspaigia bernelio būdą. Sakalo pasirodymas sode reiškia ir mergelės vainiko praradimą. O jei sakalėlis neranda kur nutūpti, tai reiškia, kad bernelio požiūris į mergelę neigiamas ir nebus jokių vestuvių¹⁶.

Vestuvinėse dainose atsiranda dar vienas paukščio simbolis – karvelis, kuris reiškia tėvą ar palydovą. Žmogaus, apibūdinamo kaip karvelio, gyvenimas – ramus ir liūdnas. Karvelis taip pat simbolizuoja ir vargo bernelį. Kalendorinėse dainose antelė – ryškus moteriškas paukštis, simbolizuojantis mergelę ar motiną. Antelė visada būna svarbiausia ir garbingiausia veikėja. Vėlesnė, ypač darbo, vestuvių ir šeimų, dainose, antelė sutinkama skaudesniuose, liūdniesiuose apdainavimo motyvuose.

Archaisiose dainose mergelė dažnai lydi paukščių pulkas, t.y.

(Nukelta į 4 psl.)

„Senovinių kupiškėnų vestuvės“ 25-metis 1991 metais.

J. Kraujano nuotrauka

„Senovinės kupiškėnų vestuvės“

Kiekvienas kraštas gražus savais žmonėmis. Patys darbščiausi, išradiniai ir kūrybiškiausi garsina gimtinės vardą, turtina kultūros lobyną. Nemažai tokių šviesuolių išaugino ir Kupiškio žemė.

Prieš tris dešimtmečius susirinko būrin pulkelis dainininkų, muzikantų, vaidintojų, šį tą iš knygų paskaitė, dar daugiau patys prisiminė, ką žinojo, matė, girdėjo, buvo išgyvenę ir po ilgų repetičių, kai kiekviena gaida, judesys ir žodis turėjo savo tikrąją vietą-pakvietę visus į premjerą! Tai buvo 1966 m. rugpjūčio 10 d., o spektaklis vadinosi „Senovinės kupiškėnų vestuvės“.

Nuo tos tolimos premjeros spektaklis buvo suvaidintas dar 672 kartus ir, ko gero, ne tiek jau daug Lietuvoje yra vyresnės ir vidutinės kartos žmonių, nemažiau šio puikios vaidinimo. Spektaklio populiarumas buvo toks didelis, kad gal tik kupiškėniškas alus bepajėgė su juo konkuruoti.

Apie „Kupiškėnų vestuves“ yra susuktos du filmai, išleistos plokštelės (1968 m. Kanadoje, 1972 m. firmos „Melodija“, 1988 m. pa-

kartotas leidimas), išleista knyga *Pasakojimai kupiškėnų* (1980 m.) Plokštelė su „Vestuvių“ ir su „Senovinės kupiškėnų vestuvės“ įrašais. Oslo, Helsinkio, Muenchen, Pennsylvanijos ir Howard universitetų lingvistikos fakultetai.

Bet...paseno vaidintojai ir jau daugokai laiko praėjo, kai nusiėjo scenos uždanga po paskutinio vaidinimo. Nuo spektaklio gyvavimo pradžios iki šiuo metu išleisti Anapilin 42 spektaklio artistai, per tris dešimtmečius „Senovinės kupiškėnų vestuvės“ vaidino daugiau kaip 90 žmonių.

Nors Kupiškio kraštas turtingas asmenybėmis: menininkais, mokslininkais, plačiausiai savo gimtinę išgarsino etnografinio liaudies teatro spektaklis „Senovinės kupiškėnų vestuvės“. Būtent šio kolektyvo žmonės taip visuotini atskleidė kupiškėnų dvasios sąvartą, papročių grožį, reabilitavo tarmės vertę.

Ilgus metus spektaklis buvo gyvu paminklu mūsų krašto papročiams, tarmei, žmonėms, dabar atėjo laikas jam žinti ir patį vaidinimą. Tad spektaklio premjeros

trisdešimtmečio proga planuojame tai padaryti knygoje, audio-kasetėje, medžio skulptūroje.

Gyvename tokiu laiku, kai vis sunkiau rasti remėjų kultūrinių projektų įgyvendinimui. Tad kreipiamės ir į toliausią gyvenančių mūsų kraštiečių: gal žinote, kokie Jūsų šalies asmenys, organizacijos ar fondai galėtų finansuoti paremti mūsų projektą. Nuširdžiai prašome perduoti jiems žinią apie mūsų sumanymą.

Lešas projekto įgyvendinimui kaupiame: SWIFT-AGBLT2X, Republic National Bank of New York, 452 Fifth Avenue, New York, NY 10018, USA account No 608207993 (073734)

142070254 in the name of the Agricultural Bank of Lithuania in favour of Kupiškio kultūros namai, Kupiškis, Gedimino 40. Tikimės, kad būsite „Senovinių kupiškėnų vestuvių“ svečiai. Sukakti minėsime šiuo metų rugpjūčio 14 dieną.

V. Samulionienė
Kupiškio kultūros
namų direktorė

Simbolika liaudies dainose

(Atkelta iš 3 psl.)

seesys ir kitos mergelės. Mergelė gali reikšti antelę arba kuoselę. Šiose dainose rūtų vainiko nekalbės simbolis įvardijamas paukštės vainiku, paukštės ar pavo plunksnomis. Tik vėliau pavo plunksna pradėjo reikšti bernelio puikumą. Tokiose vėlesnėse dainose mergelės skaistumas apibūdinamas gūlbės sparnais dangotomu vainiku; gūlbės paskelbdavo ir mergaitės nelaimę.

Lyrinėse klasikinėse dainose moterį lydi gegutė ir laktingala. Archaiskose epinėse karo dainose gegutė yra žmogaus dėsningo, harmoningo gyvenimo reikšmė. Vėlesnės klasikinės liaudies dainos gegutės simboliu išreiškia pagrindinius žmogaus išgyvenimus. Per vestuves gegutė iškuoja mergelės vargus. Per karą gegutė kukuodama ramina per girią jojančią karį ir namuose pasiliekusią mergelę.

Dvidešimtojo amžiaus dainose gegutė ir sakalas pradeda veikti patys ir daugiau nereikia mergelės ar bernelio asmenis. Paukštė pasidaro visiškiniai ir išsako savo, kaip pašalinio, poziciją. Pavyzdžiui, gegutė išburia karą baigtį, bernelio ateitį ir ramina našlaičius.

Norėdami pateikti pavyzdžių, kurie parodytų vėlyvesnių dainų veikėjus, atliekančius visiškinio ir pranašautojo vaidmenį. Ypač gegutė tenka toks vaidmuo. Pavyzdžiui, šioje dainoje ji praneša žmonai apie vyro žūtį:

...ir nušovė, žarnelėlių nušovė...

O an jo kapo,

Ant jo kapo kapužėlio jovarėlis

išaugo.

O tam juovare,

Tam juovare juovarelių vis

gegutė kukavo.

O su sparneliais

Su sparneliais sparnužėliais

uošė dvarą nušovė

O su balėliu,

Su balėliu vis našlėle budino.

Kelkis našlėle

Kelk našlėle našlėle, tavo

vyrą nušovė.

Taigi gegutė vėlyvesnėse dainose nebesimbolizuoja mergelės, bet veikia atskirai, perimdama visą žinio, pranašo arba žinių perdavimo pareigą. Kitoje dainoje panašus vaidmuo tenka bevardžiams paukščiams:

O kad nušovė du baltu broleliu

šviesus mėnuo užteko.

Kad mus laidojo du baltu

broleliu

Paukštūžėliai sučiulbėjo.

Paukštiai reikšmė ne žmonės, bet veikia atskirai, paskelbdami pasauliui brolių mirtį. Mano galva, panašiai dainose elgiasi ir bitės. Šioje dainoje jos paskelbia broliams apie seselės mirtį:

labiau vertino palyginimą nei hiperbolę.

Lyrinis lietuvių valstietiško šeimos epas – vienintelė viso tautos galimybė prabilti tūkstantais metų kauptos išminties ir grožio vardu. Tai ne atsitiktinumas, tai objektyvi absoliuti būtinybė.

„Dvidešimto amžiaus epas yra visų žanrų sintezė, nes gali turėti lyrikos, satyros, tragedijos, didaktikos elementų, viską harmoningai sujungti savo dingame pasakojime“ (V. K. Petersen, New York, 1966). Galia užtikrinti, kad šia kalbama apie lyrinį lietuvių tautos epą, jo net neskaitysiu.

Dvidešimtas amžius – lyrikos amžius, todėl mūsų epas nėra anachronizmas. Imkime jį ir rankas ir kaip tautos šventraštį skaitykim. Lyrinis epas – globalinis tautos uždavinys turėtų būti įvykdytas.

Dar nenujotom pusiau girios
lėgirdom biteles atžiančias.
Tai ne biteles atžiančias,
Tai mūsų seselę atlydima
Margajam grabely paguldyta.

Pašaliniai, su veikėjais nenusieti, gyvūnai išpranašauja arba pasako veikėjams tiesą. Jie išsako savo žinias, suteikdami kitiems informaciją. Taigi šiose dainose bitės, gegutės ir paukštiai nesimbolizuoja pagrindinių dainų veikėjų: sesės, bernelio, brolelio kaip kad ankstesni aptartose dainose, bet veikia savarankiškai.

Medžiai, kaip ir paukštiai, dainose simbolizuoja skirtingus asmenis. Jie veikia ir simbolinėse situacijose. Liepa minima, kada dainuojama apie merginą arba moterį, nes liepa laikoma švelniu medžiu. Užtai liaudies dainose niekada neminimas liepų miškas, nes miškas reikšmė baugia, nežinoma ir žmogui šalta sfera, o liepa – žmogui artima. Liepa taip pat yra gretinama su mergelės likimu; mergelės augimas palyginamas su liepos augimu, povesuvinėse dainose marštelė gegutė tupia į liepą. Vestuvinėse dainose liepa prie pagrobta seselę besivejančių brolių kelio yra išnėkinimo liudininkas. Kaip jaunytės dienų palydovas, šis medis užtelia ir mergelės taką į tėvų namus. (Panašiai elgiasi ir bernelio palydovas dobilas, užkertantis kelią mergelėi.)

Ažuolas – tauriausias medis. Jis lydi bernelį arba brolių ir laikomas nevedusio jaunuolio simboliu. Ažuolui pavadintas bernelis – stiprus ir ištvermingas. Ažuolo simbolika dažnai susijusi su karu; bernelio žuvismas lyginamas su ažuolo virtumu. Ažuolas taip pat gali žymėti dvasinę žmogaus ištvermę, laimėjimą ir gyvybingumą. Retkarčiai ažuolas reikšmė ir tėva.

Beržas – šviesus ir artimo žmogaus simbolis. Šis medis yra lyginamas su berneliu. Beržas pasitaiko ir simbolinėse situacijose. Pavyzdžiui, jis gali užkelti taką arba kape.

Putines retai randamas liaudies dainose. Jis neturi nusiostėjusios reikšmės ir dažniausiai lydi humoristines jaunimo dainas.

Obelis – garbingas padėtinis ir grožio medis. Nors ir gali būti lyginama su mergelės grožiu, ji labiau dera garbingo amžiaus materialui, motinai:

Žyd daržo obelėlė,

Žyd daržo obelėlė,

Verks ir manęs mamuzė,

Verks ir manęs mamuzė.

Obelis sutinkama ir simbolinėse situacijose. Daina, kurioje gegutė tupi obely, praneša akusamą ir jo išgyvenimą.

Vyšnia reikšmė namų aplinkos jaukumą ir jaunystės laisvę. Bernelio nakvojimas vyšny sode – tai jo laisvės praradimas bei įvertimas ir mergelės pasaulis.

Puškis yra žmogui tolimo pasaulio – girios, miško – simbolis. (Dobilas reikšmė žmogui artimesnis – lankos – pasaulis.) Nakvynė po pušimi, kaip ir kelias per pušyną, reikšmė, kad apdėtinumas amžiu yra toli nuo namų.

Klevas gali reikšti asmenį. Jei auga ties vartais, jis reikšmė šeimos nariui. Bet jis dažniausiai sutinkamas simbolinėse situacijose, kada jis užauga ant kape arba tako, užstodamas kelią:

– Užaugo klevai,

Užtelė rugiai,

– Natras helelio

Pas broleli.

At kleveliu

Palendamas [...]

Atsraus heleli

Pas broleli.

Jovaras pasirodo šviesesnės dainose. Jis neturi gilios simbolinės reikšmės.

Diomedis yra laisvo, gamtoje gyvenančio, jaunystės tydingo jaunuolio epitetas. Diomedis

reikšmė jaunuolio švelnius jaunumus ir santykius su mergele bei sesele. (Panašiai reikšmė turi rūta.)

Eglė – patyrusio žmogaus palydovė. Žymi jauną, bet liūdną ir ramų žmogų. Tačiau eglės šaltumas apibūdina jį kaip ne mažiau gyvybingą.

Sedula yra lyginama su našlaičiu, vargšiančiu, slausna mergele ir verkiančia sesele. Sedula gali reikšti ir šiaip jauną mergelę, bet dažniausiai ji bus apipinta liūdesnių moteriškų motyvų.

Kaip matyti iš pavyzdžių, lietuvių liaudies dainose medžiai žymi ne vien asmenis, bet reikšmė ir idėjas. Jau buvo minima, kad medžiai gali simbolizuoti tam tikras egzistencines situacijas, pavyzdžiui, tako užkėlimas – kilti, kuri turi būti įveikta. Medžiai taip pat gali rodyti situacijos vertinimą. Dainose įvairioms daiktams statyti mediena skirtingai vertinama:

Ne bile krūmo aš rykštelė

išlaučiau,

Ne bile tėvo aš dukrelė

paemiau.

Jievaro krūmo aš rykštelė

išlaučiau,

Slauno tėvelio aš dukrelė

paemiau.

Šioje dainoje matoma, kad bernelis ne bet kokio krūmo šakelę nusilaužė, bet ypatingo jievaro krūmo. Jievaro krūmo rykštelė daugiau vertinama ir suteiks didesnę sėkmės žmonės iškantiui berneliui.

Opociniai medžių tarpusavio santykiai rodo nevienodą atakrų medžių prasme. Pavyzdžiui, netektį mergelę, radusi pas bernelį „svirno gegnės ir duris obelines, grebėtelius lazdynius...“, supranta, kad vienas ne taip, kaip reikia. Perželtinū būdą kalbama apie jos laukiantį vargą, nes obelis ir lazdynas šiaip kaip statybinės medžiagos nevertojami. Kiti neįprastos medienos pavartojimo atvejai taip pat nurodo į kitą – gilumą – įvaidžių prasme, bet šia jį neapstarnėsim.

Idėmus yra ir zuikio, arba kiškio, simbolis. Papročiuose, o taip pat ir liaudies dainose, jis praneša greit įvykiančią nelaimę. Keleiviams, palikuosims namus ir pamačiusiems zuikį, patartina grįžti į namus. Jei išvykusieji kalbės toliau, juos gali ištikti bloga lemtis. Mano nuomone, būtent taip ir nutinka šioje dainoje, kurioje iš namų išvykęs karalius, pamatęs zuikį, nepasuka namo, užtai nubaudytas žmonos mirtimi.

Išjojo, jojo ponas karalius,
Paleido kurtus po žalias girias.
Kurteliai mano, mano tuneliai
Ar nesugausit pilko kiškėlio.
Aptemo temo tamsi naktelė,
Ir nesugavo pilko kiškėlio.

Kiškio nesugavimas ir tamsios nakties atėjimas leidžia nuspėti, kad reikšmė baigsis blogu. Karalius nei pagavo kiškio (taip įvykdamas nelaimę), nei pasuko namo (tuo išvengdamas nelaimę). Priešingai, iš elutės „vaidavau lauką, vaidavau mišką“, sušino, kad karalius jojo vis toliau: iš artimos vietos – lauko – persikėlė į mišką, t.y. toliau ir nepažįstama. Kai karalius, nujaudamas, kad kažkas negerai, grįžta į dvarą, jis joja namų link: „vaidavau mišką, vaidavau lauką“.

Kitaip sakant, jis grįžta į žinomas vietas ir tenai randa jau mirusią žmoną. Mano nuomone, šioje lietuvių liaudies dainoje aiškiai aptinkame mitinio lietuvių pasaulvaizdžio atspindžius, t.y. blogo likimo pranešimo zuikį. Tik toks mitologijos, papročių ir simbolikos pažinimas bei analizė leidžia suprasti eląptę, greičiau užmirštą, dainų prasme.

Čia buvo apibūdinta tik keletas liaudies dainų raiškingesnių ir idėmėsiu simboliu bei gamtos įsikūnijimų. Matome, kad simboliai lietuvių liaudies dainose reikšmė įvairius asmenis ir skirtingai vertinamas situacijas. Aptartame archaisko pasaulvaizdžio simboliką – devyniaragi elnių, pasaulio medį, sakralinį pastatą, tiltą bei vartus. Per simbolius archaiskai mąstantiam žmogui pasaulis ir jo formavimasis pasidaro suprantamas. Po šių – kalendorinių – dainų, buvo paliesta paukščių ir medžių simbolika. Ji taip pat žmogui suprantamu būdu apibūdina pasaulį, būtent kitus žmones ir jų savybes. Tad simbolinės dainos iš karto suprantama, kad veikėjas, apibūdinamas kaip kažkokios rūšies medis ar paukštis, rodo būtent to įvaidžio bruožus – charakterį ir net svarbą lygi visuomenėje. Per medžių simboliką įmanoma įvertinti ir atskiras situacijas, nes įvairios medžio rūšys turi skirtingą svarbą. Gale aptartas zuikio simbolis. Per papročių pažinimą suvokiama, kad pristatytose dainose zuikis nešė keleiviams blogą lemtį. Visa kita parodo simbolių ir papročių pažinimo svarbą, nes be tokios informacijos net ir paprasta dainų analizė neįmanoma ir mes galime nesuprasti, kokia turtinga mūsų praeitis ir kiek joje alypi vaizdų bei mintių.

NUORODOS

- 1 N. Laurinkienė, „Archainio pasaulvaizdžio reliktai kalendorinėse dainose“, *Literatūra*, t. 23(1), 1981. P. 4.
- 2 Laurinkienė, cit. veik. p. 4.
- 3 Laurinkienė, cit. veik. p. 4.
- 4 Laurinkienė, cit. veik. p. 5.
- 5 Laurinkienė, cit. veik. p. 4.
- 6 N. Laurinkienė, „Pasaulio medis kalendorinių dainų priedainuose“, *Literatūra*, t. 24(1), 1982. Pp. 26-32.
- 7 N. Laurinkienė, „Archainio pasaulvaizdžio reliktai...“, p. 8.
- 8 Laurinkienė, cit. veik. p. 8.
- 9 J. Lipkevič, „Skaitvardis devyni tautosakoje ir fraseologijoje“, *Kalbos kultūra*, t. 46, 1984. Pp. 25-31.
- 10 N. Laurinkienė, „Kalendorinių dainų įvaidžių – pastato bei tilto – simbolika“, *Literatūra*, t. 24(1), 1982. Pp. 20-25.
- 11 Laurinkienė, cit. veik. pp. 20-25.
- 12 Laurinkienė, cit. veik. pp. 20-25.
- 13 V. Olindaitė, „Paukštiai lietuvių liaudies dainose“, *Jaunųjų filologų darbai*, t. 2, 1986. P. 86.
- 14 Olindaitė, cit. veik. p. 87.
- 15 Olindaitė, cit. veik. p. 87.
- 16 Olindaitė, cit. veik. p. 88.
- 17 Olindaitė, cit. veik. p. 89.
- 18 B. Stundienė, „Medžio įvaidis lietuvių liaudies dainose“, *Jaunųjų filologų darbai*, t. 2, 1986. P. 78.
- 19 Stundienė, cit. veik. p. 80.
- 20 Stundienė, cit. veik. p. 81.
- 21 Stundienė, cit. veik. p. 83.
- 22 Stundienė, cit. veik. p. 84.
- 23 Stundienė, cit. veik. p. 84.

PANAUDOTA LITERATŪRA

- Laurinkienė, N. „Archainio pasaulvaizdžio reliktai kalendorinėse dainose“. *Literatūra*, 1981, t. 23(1).
- Laurinkienė, N. „Kalendorinių dainų įvaidžių – pastato bei tilto – simbolika“. *Literatūra*, 1982, t. 24(1).
- Laurinkienė, N. „Pasaulio medis kalendorinių dainų priedainuose“. *Literatūra*, 1982, t. 24(1).
- Lipkevič, J. „Skaitvardis devyni tautosakoje ir fraseologijoje“. *Kalbos kultūra*, 1984, t. 46.
- Olindaitė, V. „Medžiai lietuvių liaudies dainose“. *Literatūra*, 1983, t. 15.
- Olindaitė, V. „Paukštiai lietuvių liaudies dainose“. *Jaunųjų filologų darbai*, 1986, t. 2.
- Stundienė, B. „Medžio įvaidis lietuvių liaudies dainose“, *Jaunųjų filologų darbai*, 1986, t. 2.
- Stundienė, B. „Medžio įvaidis lietuvių liaudies dainos mikrokontekste“. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, 1987.

Didi dainos dalia

(Atkelta iš 1 psl.)

Dainoje yra viskas, ko reikia lietuviui.

Fantastiška, kad šimtai tūkstančių mūsų tautos dainų turi bendrą siuzetą ir tuos pačius eikėjus.

Tai nepalyginama meninė panorama, esminė lietuvių tautos improvizacija – dainų poema, kuria, pajutę visų tautų giminyse, numatė genialūs vokiečių poetas Johann Wolfgang von Goethe.

Daina šaukiasi dainos, daina dainai atliepia, o mes tik tryčiojame prie visų didžiausių iš tautos lūpų surinktų ir užrašytų dainų sankaupos, gerai žinodami, kad tautos epas susideda iš dainų, kurios buvo dainuojamos. Ši epo savybė taip svarbi, kad liaudies kūrinių, o tuo labiau individualūs literatūriniai veiksiai, kurie nebuvo dainuojami, negali būti priskirti tautos epui.

Gera, kad spausdinami akademiniai tautos dainų ir jų gausių variantų rinkiniai, bet nykai ir tuščia ten, kur sintezės nėra. Sintezė yra kūryba.

Turi epą vergvaldžiai, turi feodalai – pasauliui reikia meninio savo maitintojo sielovaizdžio, kuris būtų pačių valstietijų jausmų spalvomis ir atspalviais nutapytas.

Toks yra lietuvių tautos epas, nes visos mūsų liaudies dainos yra valstietiško šeimos dainos, kurių veikėjai yra anonimiški: tėvelis, motulė, brolelis, sesulė, bernelis, mergelė. Jie simboliniai, todėl amžini.

Epas – pasakojimas apie pasaulio ir žmogaus pradžią.

Viso kultūringo pasaulio pra-

džioje stovi šeima. Visą pasaulį sudaro šeimos. Mūsų dainų poemose visa Lietuva yra tarsi viena dainorelių šeima – žmogiškosios laimės, meilės ir doros tvirtovė. Tai didvyrių šeima, išlaikiusi nuostabią kalbą, apgynusi nerastuose, o širdyje įrašytą dainą, viso savo meno, visų papročių, visų spalvų ir atspalvių lyriką.

Lyrika nėra seniena. Lyrika – visų menų pradžia ir pabaiga.

Lietuva – tradicijų šalis. Tradicija yra svarbiausias kultūros gyvybingumo argumentas.

Lyrika – mitologijos įpėdinė ir visų religijų esmė.

Dievo ir lyrikos esmė – čia, dabar ir amžinai.

Mes – lyrikai. Lyrinės tautos epas gali būti tik lyrinis.

Lyrinį epą numatė filosofas G. F. Hegel, suvokęs, kad šalia pripažintų didžiosios epinės poezijos šedevrų visai galimi ir pageidaujami dar meniškėsnie didieji lyrinės poezijos šventraščiai.

Visos mūsų dainos yra simbolinės, teigė filosofas Antanas Macina.

Simbolis aukštesnė būtį reikšmė ir išsako daugiau, nei pati daina gali ir sugeba išsakyti.

Nei Europa, nei Amerika neturi tokio, mums prieinamo simbolikos šaltinio, daug senesnio nei judaizmas ir krikščionybė ar Graikijos aukso amžius.

Lyrikos tiesa negincijama – amžinai pasikartojanti istorija. Tūkstantmečiai – valstietiško šeimos laikas buvo ciklinis-lyrinis, kupinas gerumo ir vilties. Jis tik patvirtino, kad istorinis epas yra negailestingas, nenatūralus. Graikų, germanų epų tikslas – nukariuoti, nugalėti, naikinti, pūlėti; jų gyvenimo prasmė

– pasididžiavimas, galia, šlovė ir pirmavimas žudynėse. Kas nėra stiprus, nesigriebia jėgos, tas silpnas, „nevyriškas“. Viso to mūsų dvasingos ir didvyriškos tautos sielos gelmių vaizdė nėra ir negali būti. Kaimietio daina išsaugojo dorovę – kultūros dvasią, žmogaus darbą vertino kaip pasaulio kūrimo ir atkūrimo veiksmą.

Graudus yra lietuvis, jis turi kitokią išminties, teisės ir garbės suvokimą.

Lietuvio savimonė remiasi ne valstybe, bet religija, papročiais ir šeima, turtinga jautrios dvasios asmenine patirtimi.

Lyrika – lietuvių tikrumo ir tobulumo etalonas.

Nereikia nusiminti, kad mūsų dainose sudėtingus dalykus simbolizuoja paprasti.

Kaimietis – dar gamtos žmogus, jautrus mitui, pasakai, padavimui. Jo dainose visai nepanaudotas pagoniško dievų panteonas, nes lyrinis epas ne apie dievus, bet apie žmones, kurie dar neprarado simbolikos jausmo, dar nevertina realybės vien tik pragmatiskai.

Toks kaimiškas gyvenimo būdas mums būdingas iki šiol.

Vienišas dainuojantis artojas buvo poetas ir kompozitorius, atliekėjas ir klausytojas. Jo dainos pasaulis buvo konkretus ir daiktiskas, bet suvokimas giliamintis ir poetiškas.

Jo daina – auksa amžinybei, o ne laikui.

Gražu ir dora tai, kas natūralu.

Ne keistumas, o paprastumas yra išminties, doros ir meno vertybės požymis. Meniškiūmų nuolaidų dainoreliui nedarė.